

Beleg van Hagestein in 1405

In 1405 bereikte de geschiedenis van Hagestein een dramatisch hoogtepunt, toen de geallieerde legers van Holland, Utrecht en Vianen het polderland overstroonden, na zware belegeringen stad en kasteel van Hagestein en het kasteel Everstein veroverden, en grondig verwoestten. Zo kwam drieëntwintig jaar na het verlenen van de stadsrechten (1382) een gewelddadig einde aan de "stadshistorie" van Hagestein. De ondergang van Hagestein heeft grote indruk gemaakt op de middeleeuwen. Kroniekschrijvers, de zogenaamde *Vermeerdere Beka* en vooral de Gorcumse kanunnik Dirk Frankenz. Pauw, hebben de strijd uitvoerig beschreven¹. Zij waren ontzet over het massale geweld dat de hoge heren hadden ontketend, ondersteund door zulke nieuwigheden als steenbussen, zoals de kanonnen toen nog heetten. Niet dat de kroniekschrijvers veel medelijden hadden met de Hagesteinse bevolking. Nee, zij kapittelden de hoogmoed van de Hagesteinse heer, Jan van Arkel, die zich had durven verzetten tegen zijn vorstelijke belegeraars, de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht.

Graaf Willem VI van Holland was zeer tevreden met deze overwinning op zijn aartsvijand. Het verhaal gaat, dat hij in herinnering eraan zilveren munten liet slaan met als beeldenaar de Hollandse leeuw in een tuin, een symbolische verbeelding van zijn geslaagde omsingeling (omtuining) van Hagestein². Ook bisschop Frederik kon terugzien op een geslaagde onderneming, want als prijs voor zijn deelname aan de strijd had hij Hagestein gekregen. Hendrik II van Vianen was eveneens gelukkig met de voorspoedige afloop, want hij was verlost van een machtige buurman. De verliezer, Jan van Arkel, liet echter de moed niet zakken. Hij en zijn familie verplaatsten de oorlog naar andere

streken, totdat de Arkelsen in 1417 de strijd voorgoed opgaven.

De Arkelse oorlogen

Het beleg van Hagestein is niet een op zichzelf staande gebeurtenis geweest. Het was een fase in de Arkelse oorlogen die, met korte perioden van wapenstilstanden en vredes, gewoed hebben tussen de Lek en de Merwede in de jaren 1387-1417. Het conflict ging in wezen om de macht in dit gebied.

Geen van de heersers van de omliggende gebieden – Holland, Utrecht, Gelderland en Brabant – hadden duidelijke aanspraker er op. Daardoor hadden vooraanstaande edelen als de heren van Ameide, Vianen, Culemborg en Arkel vrij spel. Zij probeerden stap voor stap hun greep op de uitgestrekte polders te vergroten. Aanvankelijk gebeurde dit met vreedzame middelen: meestal door het kopen en pachten van landerijen en dorpen, soms ook door het sluiten van een rijk erfhuwelijk.

Als wij ons beperken tot de Vijfheerenlanden en de onmiddellijke omgeving, dan zien wij, dat er in de 14de eeuw drie bewegingen aan de gang waren. De heren van Arkel drongen vanuit hun machtscentra aan de Linge, Gorinchem en Leerdam, naar het noorden, naar Hagestein aan de Lek. De heren van Culemborg rukten vanuit Culemborg naar het westen, naar Zijderveld en Everdingen, op. De heren van Vianen kwamen daarbij in de knel te zitten en wendden zich daarom naar het westen, naar Ameide. Een belangrijk ogenblik in dit gedrang om de macht was het dubbelhuwelijk van de broers Hendrik II en Jan van Vianen met de zusjes Heilwich en Johanna van Herlaar. Hendrik II huwde Heilwich van Herlaar in 1373, Jan en Johanna traden kort daarna in het huwelijk. Daardoor werden de uitgestrekte bezittingen van Ameide, Tienhoven, Twaalfhoeven en

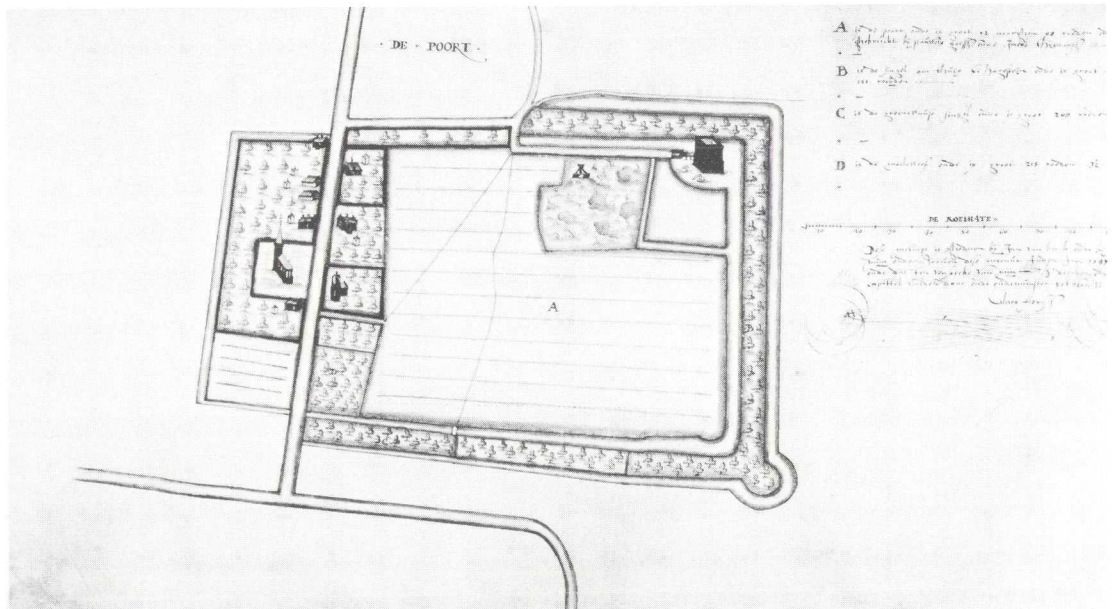
Noordeloos aan de Viaanse macht toegevoegd³.

Tot dan toe was alles vreedzaam verlopen, maar dit veranderde met de komst van Jan van Arkel (1362-1428). Hij was een hoogmoedig en lastig man, die "niet aardde naar zijn goede vader heer Otto van Arkel", zoals zijn minst partijdige biograaf, Dirk Pauw het uitdrukte⁴.

Jan was van hoge adellijke geboorte; een van zijn grootvaders van Thibaut van Bar, die zich hertog van Lotharingen noemde, terwijl Jan zelf op veertienjarige leeftijd (1376) trouwde met Johanne, een dochter van de hertog van Gulik. Mogelijk heeft heer Otto toen aan zijn zoon de heerlijkheid en het kasteel van Hagestein in leen gegeven om een passende staat te kunnen voeren⁵.

Jan van Arkel heeft zich direct bezig gehouden met de versteviging van zijn positie in Hagestein. Zijn vader verleende in 1382 aan Hagestein stadsrechten en vervolgens breidde Jan stad en kasteel uit tot een van de sterkste vestingen in de wijde omgeving, terwijl hij op de grens met Everdingen het kasteel Everstein in de uiterwaard aldaar bouwde⁶, kennelijk met de bedoeling om zich te dekken tegen de heer van Culemborg en om een goed uitzicht op de scheepvaart op de Lek te hebben.

Na allerlei pesterijen tegen Viaanse boeren en een moord door Hagesteiners gepleegd op het Viaanse kerkhof, barstte in 1387 de oorlog tegen Vianen los die in een triomfantelijke overwinning voor Jan van Arkel eindigde⁷.

Plattegrond van Hagestein in 1583 vervaardigd door Claes Floriss in opdracht van de kapittels van de Dom en van Oudmunster.

A is de poort, groot 12 morgen en 98 roeden

B is de singel om het Huis te Hagestein, en

is groot 2 morgen en 151 roeden
C is de groene-woutse singel, groot 269 roeden en 10+ voet

D is de molenwerf, groot 215 roeden en 3+ voet

Utrecht, Rijksarchief (Dom, inv. 1648, fol. 18)
(Foto: Utrecht, Rijksarchief)

Inmiddels had Jan van Arkel zich ook een vooraanstaande plaats aan het grafelijke hof van Holland verworven. Daar mengde hij zich in de Hoekse en Kabeljauwse twisten en wierp zich op als leider van de Kabeljauwen. Hij kreeg de regerende graaf Albrecht van Beieren aan zijn kant, zeer tot ongenoegen van diens erfopvolger Willem VI, die meer voelde voor de Hoekse partij. Het drama van de moord op Aleid van Poelgeest (1392), een lieve vriendin van de weduwnaar geworden graaf Albrecht, deed Willem naar het buitenland vluchten⁸. Jan van Arkel heerste na Willem's vlucht als tesorier en zegelbewaarder van de graaf in Holland, 1392-1394⁹. De Kabeljauwse partij beleefde toen glorieuze dagen, maar toch zag heer Otto, Jan's oude vader, de toekomst van de Arkels somber in, want hij voegde zijn overmoedig geworden zoon eens toe: "Lieve zoon, ik schaam mij, dat jij rector (de baas) van Holland bent geworden, want jij bent te edel en te rijk om iemand te dienen. Maar let wel op, dat een heer van Holland geen heer van Arkel wordt!"¹⁰. De ster van Jan van Arkel in Holland begon te dalen, toen de graaf zich weer met zijn zoon Willem verzoende. Weliswaar was Jan nog een van de belangrijkste Hollandse legeraanvoerders in de Friese oorlogen (1396-1400), waarin hij beloofd werd met de vrije heerlijkheid van Terschelling¹¹, maar zijn greep op de politieke ontwikkelingen verslaptte. Rond 1400 begon het verzet tegen de machtige heer van Arkel – heer Otto was inmiddels overleden¹² – duidelijke vormen aan te nemen. De stad Dordrecht leed zeer onder de belemmeringen die haar scheepvaart op de Merwede bij Gorinchem door Jan van Arkel ondervond. Van de Hollandse graaf eiste Dordrecht maatregelen daartegen⁸. De stad Utrecht klaagde bij haar bisschop tegen de tolleren die Jan van de Utrechtse scheepvaart op de Lek eiste bij Ameide en Everstein¹³. In deze

situatie zag Hendrik II van Vianen zijn kans schoon om wraak te nemen op Jan van Arkel voor de smadelijke nederlaag in 1387. Hij onderhandelde in 1400 met de bisschop van Utrecht om zijn verloren bezit Ameide terug te veroveren. In ruil voor zijn steun verlangde de bisschop, dat Hendrik II dan afstand zou doen van de hoge rechtsmacht van Ameide en van de door de Utrechters zo gehate tol op de Lek¹⁴.

Jan van Arkel werd door al deze ontwikkelingen dermate in het nauw gedreven, dat hij betrekkelijk onverwachts in augustus 1401 de oorlog verklaarde aan de Hollandse graaf Albrecht¹⁵. Aanvankelijk boekte Jan klinkende successen tegen de Hollanders: in september 1401 plunderde hij de Krimpenerwaard en versloeg de te hulp geschoten stadsmilities van Dordrecht en Schoonhoven bij Nieuwpoort en in februari 1402 plunderde en verbrandde hij het stadje Nieuwpoort¹⁶. De Hollandse oorlogsmachine kwam slechts langzaam op gang. Pas in 1402 sloten Holland, Utrecht en Vianen militaire verbonden tegen de heer van Arkel om Gorinchem aan te tasten¹⁷. Het beleg van Gorinchem, van juni tot november 1402¹⁸, werd een falikante mislukking. Er volgde in de jaren 1403-1404 een serie wapenstilstanden, waarbij het leek alsof de Hollandse graaf tot een compromis wenste te komen met Jan van Arkel¹⁹. Maar opnieuw sloegen de Arkelsen toe in maart 1405 met de verwoesting van Woudrichem²⁰. De ondergang van dit stadje was het sein voor graaf Willem VI (Albrecht was in 1404 overleden) om een nieuw offensief tegen Arkel in te zetten. Het doel was dit keer niet Gorinchem maar Hagestein. Van 22 april tot 27 mei 1405 vertoefde de graaf in Vianen om de eerste voorbereidingen tot de belegering te treffen, "toen men de blokhuzen opsloeg voor Hagestein"²¹.

Vesting Hagestein

De vesting Hagestein bestond uit twee gedeelten: de stad en het kasteel Hagestein, en het kasteel Everstein. Hemelsbreed lagen beide delen ongeveer 2½ km van elkaar verwijderd, dat wil zeggen dat zijn in elkanders zicht lagen. Hagestein was op twee manieren met Everstein verbonden: via de Hoevenweg en de Lekdijk, en via de Tienhovense kade en de Poldersteeg.

Van groot belang was de verbinding van Hagestein met het zuiden, waar de voornaamste Arkelse bezittingen lagen. Via de Poldersteeg, Graaf Huibertlaan en de Diefdijk kwam men gemakkelijk in Leerdam. Onderweg lag het strategische Schoonrewoerd, dat evenals Leerdam bezit van de Arkels was. De verbinding naar het westen, naar Ameide en het kasteel Herlaar, via Lexmond en Meerkerk, liep over de Tiendweg²², Hogelandseweg, de Biezenweg en andere, nog zuidelijker gelegen polderkaden. Deze verbindingen moeten kwetsbaar geweest zijn, want het vijandige Vianen stak als een wig tussen Hagestein en Lexmond en kon zodoende gemakkelijk troepenbewegingen daar onderscheppen. De noordflank van de vesting Hagestein werd gevormd door de rivier de Lek. Zolang de Arkelsen in staat waren de rivier te beheersen, van Ameide tot Everstein, was de Lek een goede verdedigingsgordel. Uit het voorgaande is duidelijk, dat de zwaartepunten van de aanval zouden liggen op de Lek en op het polderland tussen Vianen en Hagestein.

Over de verdedigingswerken van Hagestein en Everstein zijn wij slecht ingelicht; temeer omdat het archief van de familie van Arkel grotendeels verloren is gegaan. Wij moeten ons beperken tot wat wij in Hollandse en Utrechtse bronnen daarover kunnen vinden. Het kasteel Hagestein, gesticht kort

vóór 1252²³, lag waarschijnlijk aan de westzijde van het tegenwoordige dorp, aan de oostzijde van de Zandgracht. Van de omvang en de indeling van het kasteel is niets bekend. In 1599-1600 zijn de ruïnes ervan grondig opgeruimd, zodat archeologisch onderzoek ter plaatse niet eenvoudig zal zijn²⁴.

De verdedigingswerken van de stad Hagestein zijn wat beter aan te duiden. Dirk Pauw vertelde, dat de stad voorzien was van grachten, muren en torens⁶. De stadsgrachten zijn duidelijk herkenbaar op de kaart van Hagestein uit 1583. Ook nu nog zijn zij in het veld waarneembaar als sloten of greppels. Opmerkelijk is, dat aan de oostzijde, de noordzijde en een deel van de westzijde de stad omsloten werd door dubbele grachten. Aan de zuidzijde en aan het andere deel van de westzijde was slechts een enkele gracht gegraven. In de noordoostelijke hoek van het grachtenstelsel is nog de vorm van een grote stadstoren te herkennen. Van de stadsmuren is niets meer terug te vinden. Het is zelfs de vraag of zij van steen geweest zullen zijn. Immers, de stadsgrachten omsloten een rechthoek van ruim 1½ km omtrek. Het is moeilijk aan te nemen, dat de Hagesteinse burgerij in de korte periode van 1382-1405 in staat geweest zal zijn om een stenen stadsmuur van formaat, over een lengte van 1½ km. te bekostigen en te bouwen. Aannemelijker lijkt het, dat de stadsmuren tijdens het beleg grotendeels bestonden uit aardenwanden waarop (houten) palissaden stonden.

Over het uiterlijk van Everstein valt weinig te zeggen. Het kasteel had dubbele grachten, bolwerken, een grote toren en mogelijk een dubbele ringmuur²⁵. Het is overigens niet precies bekend, waar het gestaan heeft. De middeleeuwse bronnen zeggen, dat het in de uiterwaarden van de Lek stond, op de grens van Hagestein en Everstein⁶.

Vorbereidingen tot het beleg

a. Diplomatiek

Al in 1402, toen het offensief nog gericht was op Gorinchem, hadden de geallieerden afgesproken om te zijner tijd de bezittingen van de Arkels in de Vijfheerenlanden aan te vallen. De stad Utrecht had op 23 juni 1402

afgesproken met de Hollandse graaf om een bolwerk aan te leggen bij Everstein²⁶. Op dezelfde dag beloofde de graaf aan de bisschop van Utrecht de kastelen van Hagestein, Everstein en Leerdam te zullen verwoesten²⁷.

Van groot belang bij deze afspraak was de toewijzing van Hagestein aan de bisschop. Holland en Utrecht zaten namelijk met de moeilijke kwestie wie na de verovering de beste aanspraken op Hagestein had. Op het eerste gezicht leek dat de Hollandse graaf te zijn, hij beschouwde zichzelf als de leenheer van Hagestein en meende, dat Jan van Arkel zijn leenman was. De bisschop echter stond op het standpunt, dat de Utrechtse traditie wilde, dat hij de opperleenheer van Hagestein was. De bisschop kon zijn aanspraken evenwel niet met oude documenten ondersteunen, zomin als de graaf van Holland sterk bewijs voor zijn stelling had. Als oplossing werd gevonden, dat na de val van Hagestein de bisschop met zeven prelaten plechtig zou bezweren, dat Hagestein aan hem toebehoorde²⁸. Wat de bisschop hier tegenover moest stellen is niet uitdrukkelijk bekend, maar, later valt hij samen met de stad Utrecht Everstein aan.

Waren dus al in 1402 de voornaamste aanvalsverdragen tegen Hagestein gesloten, de nieuwe graaf Willem VI verzekerde zich op 21 juli 1405 te Quesnoy, in Henegouwen, van de steun van de hertog van Bourgondië, Jan zonder Vrees, en van hertog Anton van Brabant²⁹. Op deze wijze trachtte Willem VI de hertog van Gelre, een zwager van Jan van Arkel, af te houden van een hulpactie vanuit het oosten.

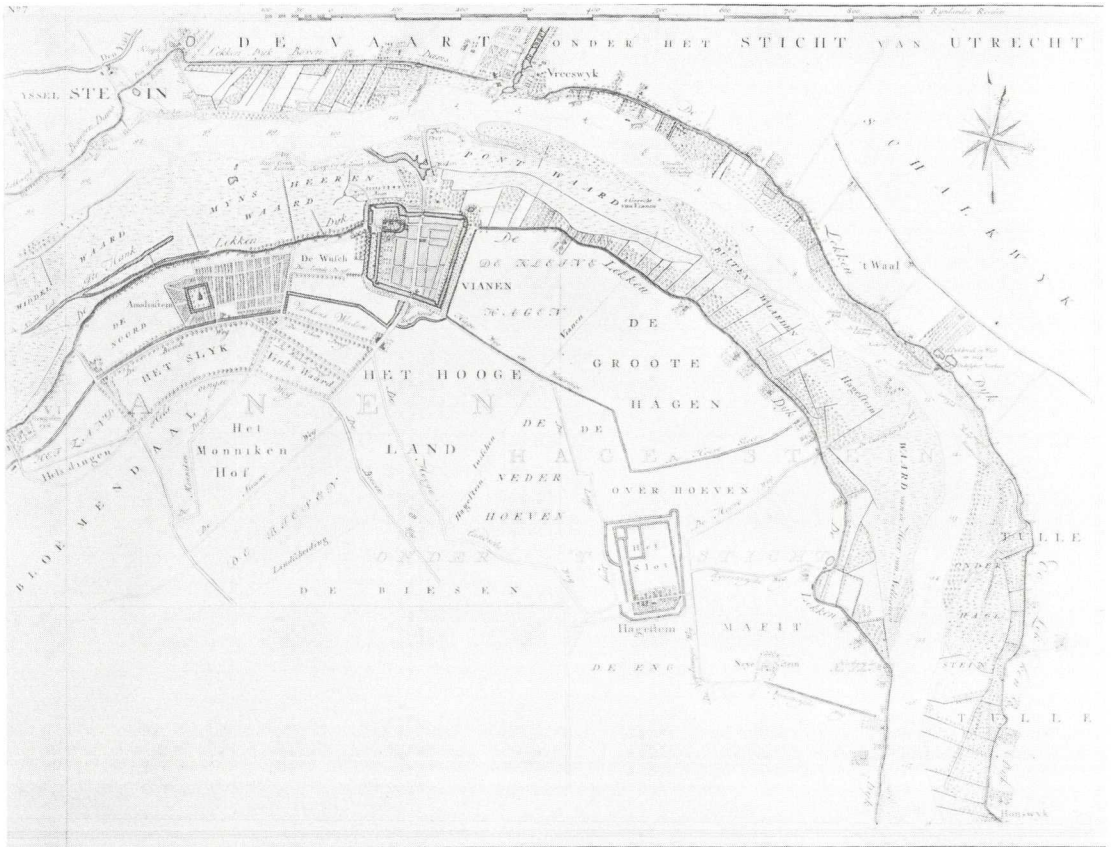
b. Het aanvalsplan en het materieel

Het aanvalsplan tegen Hagestein en Everstein was eenvoudig: uithongeren en dan bestormen. De Utrechters, stad en bisschop, zouden het beleg om Everstein slaan, terwijl Willem VI stad en kasteel van Hagestein zou belegeren. Het beleg van Everstein werd ingeleid met de bouw van blokhuizen (*Ganskeye, Palenborch en Vreedborch*), aan beide oevers van de Lek³⁰. De scheepvaart op de Lek werd verhinderd door een paalwerk in de rivier te bouwen. Op deze wijze hielden de Utrechters de oostelijke anvoeroute uit Gelderland onder controle en omgekeerd konden de Eversteiners dan niet via de rivier naar het oosten uitbreken. Over dit paalwerk werden horden gelegd, zodat de belegeraars te voet en met wagens de Lek konden oversteken³¹; de oudst bekende Lekbrug, zij het dan een tijdelijke geniebrug!

Het beleg van Hagestein zelf werd geleid vanuit Vianen, waar de Hollandse graaf gastvrijheid van Hendrik II van Vianen genoot en er zijn hoofdkwartier opsloeg. Van verdere krijgsverrichtingen van Hendrik II is niets bekend. Willem VI liet verschillende blokhuizen rond Hagestein bouwen. De blokhuizen droegen namen als *Jan van Dorps werc*, *Jan Hughenzs werc* en *Jacob Symonszs toren*. Ook de graaf had een eigen blokhuis te velde: een verschanste *huysinge* met een *zael* van wilgenhout erin. De plaats van de blokhuizen zijn vooralsnog niet precies aan te geven, maar vermoedelijk lagen zij op de belangrijkste wegen die naar Hagestein leidden, zoals de Lange Dreef, de Hoevenweg, de Tiendweg, de Biezenweg, de Brede steeg, de Tienhovense kade enz. Tussen de blokhuizen werd een muur van gevlochten wilgenteen gebouwd om te voorkomen dat de verdedigers van Hagestein gemakkelijk konden uitbreken. De bouw van deze belegeringsmuur moet een geweldige

onderneming geweest zijn. In de wijde omtrek, in de Lopikerwaard, Krimpenerwaard, Alblasserwaard en zelfs in het Land van Arkel, werden duizenden wilgen gekapt en naar de uiterwaarden bij Vianen getransporteerd. Op 't Sand, nu een vredige straat in een nieuwbouwwijk in Vianen, werden koortsachtig de horden gevlochten, waaruit de muur opgebouwd moest worden³². Tot de wapens die de belegeraars aanvoerden, behoorden de traditionele blijden, tuimelaars en evenhogen (bestormingstorens). Maar gevaarlijker was een machtige batterij van de toen moderne kanonnen. Eigenlijk waren

die kanonnen niet meer dan ijzeren bussen die stenen en schroot schoten. Het Hollandse leger bracht meer dan dertig kleine kanonnen, de *vogelaars*, in de strijd. Het meest geducht waren echter vier grote kanonnen, die liefvallige namen droegen: Grote Griet, Snelletje, Roosje en Lijntje³³. Dit zware geschut had zo'n grote vuurkracht, dat er speciaal zware houtblokken achter gelegd moesten worden om de terugslag op te vangen³⁴. De bediening van de middeleeuwse kanonnen was erg omslachtig, waardoor de vuursnelheid zeer laag was. Maar sommige vogelaars hadden losse kamers (*snelletjes*), die van tevoren

Kaart van de Rivier de Lek van Krimpen tot het Hagesteinsche Schoor (...) door Melchior Bolstra getekend in de periode 1751-1764, detail uit blad 7. De horden werden ten

westen van Vianen, op veilige afstand van het slagveld, gevlochten.
(Foto: Utrecht, Gemeentelijke Fotodienst)

met kruit gevuld konden worden. Misschien was het grote kanon Snelletje in wezen ook een snel(ler) vurend kanon.

c. Manschappen

Het Hollandse leger voor Hagestein was samengesteld uit uiteenlopende onderdelen: infanterie, cavalerie en genietroepen. De cavalerie werd hoofdzakelijk gevormd door Hollandse en Zeeuwse edelen. De infanterie bestond uit de stedelijke troepen, de stadsschutterijen van de Hollandse en Zeeuwse steden. De boeren van het Hollandse platteland kwamen onder aanvoering van hun baljuwen met schop en spade en wagen om graafwerk te verrichten³⁵. Toen nog een bijzonderheid, was, dat Willem VI ook gebruik maakte van "soudenaren", huurlingen, waaronder een contingent Engelsen³⁶.

De omvang van het belegeringsleger is moeilijk vast te stellen. De edelen en steden waren namelijk niet verplicht om voor de volle duur van het beleg aanwezig te zijn. Zij hadden het privilege om in een oorlog buiten de landsgrenzen slechts een paar weken de Hollandse graaf te dienen. Na afloop van de diensttijd (de heervaart) keerden de troepen weer naar huis terug, ook al was de strijd nog in volle gang. Daardoor was het een komen en gaan van belegeraars. De graaf probeerde de heervaarten zo goed mogelijk te regelen om zodoende de bewaking van de blokhuzen op peil te houden. Mogelijk werden juist de huurlingen gebruikt om dreigende gaten in de omsingeling te dichten. Bij de aanvang van het beleg, in het voorjaar van 1405, ontbood de graaf twaalfhonderdvijftig gewapenden uit de Hollandse steden en vijfhonderdvijfenzestig uit de Zeeuwse steden. Zelf rekende Willem VI zijn eigen hofhouding op honderdvierzeventig cavaleristen. In juli 1405, toen het beleg hervat werd, ontbood hij uit Zeeland driehonderdvijf edelen en hun

volgelingen, en elfhonderdtwintig man stadsmilities; uit de Hollandse steden werden toen 2782 gewapenden verwacht. In de herfst waren er vijftienhonderdtien man stedelijke troepen uit Holland te velde, uit Zeeland vijfhonderdtien man; de Zeeuwse edelen waren toen met tweehonderdachtentwintig gewapenden ter heervaart gekomen³⁵. Over de huurtroepen zijn wij iets beter ingelicht. Van juli tot september 1405 diende heer Jan van Vianen, de broer van Hendrik II, als kapitein van een groep van vierentwintig soudenaren. Sinds september echter had de graaf een huurleger van ongeveer 800 man tot zijn beschikking, bestaande uit eenendertig groepen van circa vijfentwintig man. De huurlingen hadden een eigen heelmeester³⁶.

Vorbereidingen tot de verdediging

Door het ontbreken van het archief van de familie van Arkel weten wij maar weinig over de verdediging van Hagestein en Everstein.

In ieder geval leidde Jan van Arkel niet in eigen persoon de verdediging. Die had hij opgedragen aan zijn drie bastaardbroers: op Everstein voerde Hendrik van Nijenstein het bevel, bijgestaan door Jan van Ravenstein. Hagestein werd verdedigd door Jan de bastaard van Arkel³⁷. Hagestein beschikte tenminste over twee grote kanonnen en een *homoot* (verdedigingstoren)³³. Everstein werd ook met kanonnen verdedigd³⁸. Het aantal verdedigers is zelfs bij benadering niet op te geven. Wel zijn enkele namen van de vooraanstaanden onder hen bekend. Op Everstein bevonden zich de heren van Broekhuizen en van Hoogstraten en ook heer Willem van Ranst³⁷. In Hagestein streed een bloedverwant van de heer van Arkel, Jan van Arkel, heer van Zoelen, mee, die tijdens het beleg door een pijlschot zou sneuvelen³⁹.

De verdedigingstaktiek berustte op het

openhouden van de aanvoerlijn met het Arkelse Leerdam. Vandaaruit moesten de voorraden voor de belegerden komen. Of Jan van Arkel tijdens het beleg ook nog militaire steun ontving van zijn zwager, de hertog van Gelre, is niet bekend.

Het beleg van Hagestein

Het beleg van Hagestein valt in drie fasen uiteen: het eerste beleg in het voorjaar van 1405; de doorbraak van Jan van Arkel in juli; en tenslotte het tweede beleg van augustus tot aan de ondergang op 23 december.

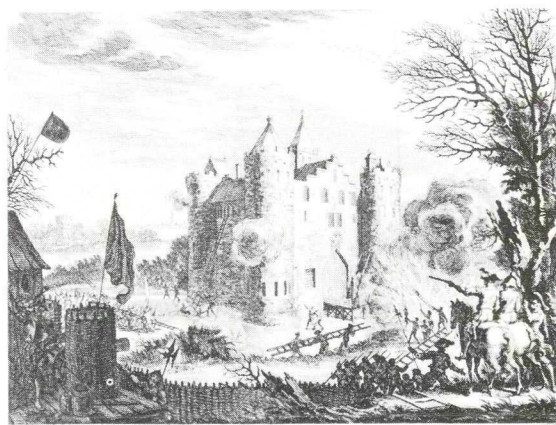
a. Het eerste beleg

Hoewel de voorbereidingen aan Hollandse zijde al in maart 1405 begonnen waren⁴⁰, kan men het begin van het beleg stellen op 22 april 1405. In het begin van april gebood Willem VI een heervaart van de baanrotsen⁴¹, ridders, knapen en steden van Holland en Zeeland, tesamen een strijdmacht van tweeduizend of meer man, om op 22 april te Vianen te verschijnen⁴². Als verzamelplaats werd Bodegraven aangewezen⁴³. Inderdaad nam de graaf op 21 april te Bodegraven de wapenschouw af, en de volgende dag arriveerde hij in Vianen, zijn hoofdkwartier⁴⁴. Volgens Dirk Pauw duurde het eerste beleg vijf weken, dus tot eind mei. Dat wil zeggen, dat Willem VI aanvankelijk in de veronderstelling verkeerde, dat de verovering van Hagestein met één heervaart geklaard zou kunnen worden. Dat zal hem hard tegengevallen zijn. Hoe er ook gestormd of geschoten werd, Hagestein gaf in die weken geen krimp. Daarentegen demonstreerden de Arkelsen hun macht door onder aanvoering van jonker Willem van Arkel, Jan's erfzoon, met succes het Hollandse stadje Werkendam, schuin tegenover Gorinchem aan de Merwede, te bestormen⁴⁵. Teleurgesteld keerde graaf Willem VI

op 27 mei huiswaarts⁴⁴ en met hem het gros van het leger, terwijl een kleine macht achterbleef ter bewaking van de blokhuizen.

b. Arkelse doorbraak

Was de eerste aanval op een mislukking uitgelopen, de omsingeling van Hagestein had wel effect. De belegerden begonnen honger en dorst te lijden. Ook op Everstein kreeg men problemen. De verdedigers hadden groot gebrek gekregen aan boter, kaas, haver, mout (om bier te brouwen) en er was nog maar anderhalf aam wijn (dit is 225 liter) in beide vestes. Alleen weit en rogge waren nog genoeg in voorraad. De Arkelse bevelhebbers vroegen Jan van Arkel om vóór 21 juli te hulp te komen, anders zouden zij moeten onderhandelen over capitulatie. De heer van Arkel bracht nu grote voorraden wijn, bier, haver, gerst en andere levensmiddelen in Leerdam bijeen om die naar Hagestein en Everstein te brengen. De belegeraars

Belegging van het slot HAGESTEIN door koning WILLEM van VI.

Belegering van het slot Hagestein door Graaf Willem VI. Een fantasie-voorstelling uit het midden van de 18de eeuw. Gravure door Simon Fokke (1712-1784) Vianen, Historische Vereniging "Het Land van Brederode" (Foto: Utrecht, Rijksarchief)

hadden echter lucht gekregen van de moeilijkheden. De Hollanders trachtten in allerijl een reusachtige heervaart naar Vianen te sturen, maar naar alle waarschijnlijkheid kwamen zij te laat om het voedseltransport te onderscheppen. Immers, na de kritieke datum van 21 juli hielden Hagestein en Everstein het nog vijf maanden lang vol!⁴⁶ Dit Arkelse huzarenstuk moet een ernstige tegenvaller voor Willem VI geweest zijn. Hij vertoefde juist in Quesnoy om hulp te vragen aan Bourgondië en Brabant tegen Gelderland, terwijl de heer van Arkel op eigen kracht door de omsingeling was gebroken.

c. Het tweede beleg

Haastig keerde Willem VI terug naar Holland. Hij kwam op 5 augustus in Vianen aan⁴⁴, waar een dag tevoren de nieuwe heervaart was gearriveerd. Het tweede beleg van Hagestein begon dus op 4 augustus 1405⁴⁷. Ditmaal was de graaf vastbesloten om een beslissing te forceren. Hij heeft Vianen niet meer verlaten, voordat Hagestein gevallen was en meestal was hij te vinden in zijn blokhuis te velde⁴⁴. De nieuwe heervaart was veel groter dan die tijdens het eerste beleg: ruim vierduizend man⁴⁸. Nu ook vulde Willem VI zijn troepen aan met het grote huurleger van achthonderd soudenaren. En waarschijnlijk werden eerst in deze beslissende fase van het beleg de kanonnen in stelling gebracht⁴⁹. Tevens werd in de loop van augustus de befaamde tuin, de belegeringsmuur van wilgenteen, opgebouwd³⁴. Tevergeefs trachtten de Hagesteinse kanonnen de bouw te verhinderen: "die van het huis en uit de stad schoten ... het meest, toen men de tuin begon te maken"⁵⁰. Het precieze verloop van de strijd is moeilijk te reconstrueren. Dirk Pauw schrijft, dat Willem VI drie grote bolwerken had laten bouwen, van waaruit hij met blijden en kanonnen Hagestein zwaar beschoot.

Omgekeerd slaagden de Hagesteiners erin om bressen in de belegeringsmuur te schieten tussen de stedelijke troepen van Delft en Alkmaar⁵¹. De Hollandse stormaanvallen werden keer op keer afgeslagen⁵². Bij de stormaanval maakte men gebruik van schuiten die in de stadsgrachten gelegd werden om min of meer vaste grond te hebben bij de beklimming van de muren⁵³. De strijd golfde onbeslist op en neer, totdat de winter aanbrak en de honger opnieuw Hagestein teisterde. Met grote schrik zagen de verdedigers, dat in december de vorst inviel en de stadsgrachten dichtvroren. Tevergeefs wachtten zij op ontzet. Het moreel kreeg een beslissende knauw, toen op 1 december de bisschoppelijke en stedelijke banieren van Utrecht op Everstein wapperden ten teken van de overgave; spoedig ging dat kasteel in vlammen op⁵⁴. De Hagesteiners achtten nu de tijd gekomen om te onderhandelen over de voorwaarden van capitulatie. De onderhandelaars waren de commandant van het kasteel, Jan de bastaard van Arkel, en verder Jan van Gelre en Gerrit Matijse, een burgemeester van Hagestein⁵⁵. De onderhandelingen liepen op niets uit, want de Hagesteiners wensten vrije aftocht voor de verdedigers van stad en kasteel, terwijl Willem VI volledige capitulatie op genade of ongenade eiste⁵⁴. Bijzonder onaangenaam was tijdens de bespreking, dat de Arkelse commandant aan Hendrik II van Vianen verklapte, dat de situatie binnen de vesting hopeloos was door gebrek aan proviand en door het sneuvelen van de heer van Zoelen. Toen de delegatie op het punt stond terug te gaan naar Hagestein, bleef de bastaard van Arkel op voorstel van de heer van Vianen uit eigen beweging achter in de Hollandse gelederen. Geschokt over een dergelijk onridderlijk gedrag keerden Van Gelre en Matijse huiswaarts. Dirk Pauw zou Jan de bastaard later in zijn kroniek brandmerken als *die valsche verader*⁵².

Nu de onderhandelingen mislukt waren, maakten de Hollanders zich gereed voor de laatste aanval. Nog éénmaal werden de stormladders tegen de Hagesteinse muren gezet, en wel op het ijs van de grachten, maar voordat Hagestein stormenderhand in een bloedbad tenonder zou gaan, gaven de burgers (de commandant was immers overgelopen) hun stad op genade of ongenade over⁵⁶. De capitulatie had plaats op 23 december 1405⁵⁷. Twee dagen later vierden de overwinnaars Kerstmis in de zwaar bevochten stad⁵⁸.

Het beleg van Everstein

Zo uitvoerig als de Hollandse archieven over het beleg van Hagestein vertellen, zo mager zijn de Utrechtse archieven over het beleg van Everstein. Volgens Dirk Pauw viel de belegering van dit kasteel geheel samen met die van Hagestein. De Utrechters kwamen in het voorjaar voor Everstein en trokken na vijf weken van stormen en kanonnen weer af. Na de Arkelse doorbraak van juli kwamen de Utrechters weer terug om het beleg voort te zetten⁵⁹. De Vermeerderde Beka vertelt nauwkeurig, hoe de Utrechters Everstein aanvielen. In plaats van te stormen en te schieten gebruikten zij nu de genie. De genie bouwde met "neersticheyt" vijf lange, overdekte gangen, die zij steeds verder vooruit schoof in de richting van Everstein. Hoe de belegerden de gravende Utrechters ook met kanonvuur bestookten, zij konden niet voorkomen, dat één van de gangen tenslotte de buitenste slotgracht bereikte. Daar werd een fort gebouwd, van waaruit zij op zeer korte afstand het kasteel konden belagen⁶⁰. Met hun grote kanonnen schoten zij stukken uit de grote toren van Everstein. Evenals in Hagestein begon ook in Everstein de honger te knagen. Men moest paardevlees, katten en ratten eten; hun bakmeel mengden zij met

wegspattende stukjes kalk van de beschietingen. Door een dergelijk dieet gingen zij aan rottend tandvlees (scheurbuik?) lijden⁶¹. Na lange onderhandelingen gaven de Eversteiners tenslotte op vrij gunstige voorwaarden op: met behoud van leven en bezittingen. Op 11 december 1405 viel Everstein, dat in brand gestoken werd⁶⁰.

De afbraak

Toen Hagestein en Everstein uitgebrand waren, kwamen de zegevierende vorsten een belangrijke bepaling uit hun aanvalsverdrag na. Op 26 december, 's middags om 12 uur, bezwoer bisschop Frederik plechtig met zeven prelaten, dat Hagestein volgens de traditie aan hem toebehoorde²⁷. De volgende dag nam graaf Willem VI afscheid van zijn bondgenoot en reisde af naar Haarlem²¹. Als herinnering aan het beleg nam hij de weerklok (de klok die de weerbare man ten strijde riep), de kanonnen en de *homoet* van Hagestein mee naar huis⁶². Het verslagen Hagestein liet hij over aan de wraak van de Utrechters. Tot 1 mei 1406 hield de stad Utrecht de blokhuizen Palenborch en Vreedborch bij Everstein met soudenaren bezet³⁰. In die tijd begon de afbraak van nagenoeg alles wat aan bouwwerken in het Land van Hagestein te vinden was. Beide kastelen werden met de grond gelijk gemaakt. De huizen van Hagestein werden gesloopt, de straten omgeploegd⁶¹. Alleen de stadsgrachten bleven als stille getuigen van het beleg onaangeroerd, evenals de kerk. Uit deze twee overblijfselen van de ongelukkige stad is in latere eeuwen het moderne Hagestein gegroeid. De herinnering aan de stad is trouwens nooit verdwenen. Eeuwenlang na het beleg noemden de Hagesteiners het stuk land ten noorden van de Dorpsstraat nog steeds *de Poort* (de stad).

Epiloog

De bisschop kon nu aan de wederopbouw van het Land van Hagestein beginnen. Eén van zijn eerste daden was het herstellen van de scheepvaart op de Lek. Daarbij werd hij krachtig geholpen door de natuur. Hoog water sleurde in januari 1406 het ingenieuze paalwerk met de geniebrug over de Lek met zich mee⁶³. Op 3 augustus 1406 herstelde de bisschop de veren over de rivier: het Oudslijkerveer en het veer van Everdingen⁶⁴.

Hagestein was echter niet lang rust beschoren. In 1419 bezette Jan van Beieren in een nieuwe fase van de Hoekse en Kabeljauwse twisten Hagestein en roofde de akkers leeg⁶⁵. Er dreigde een herhaling van de strijd van 1405, omdat de Utrechters vreesden dat er een nieuw kasteel gebouwd zou worden⁶⁶. Pas in 1422 ontruimde Jan van Beieren weer Hagestein met de uitdrukkelijke bepaling, dat er nooit meer een kasteel in Hagestein gebouwd mocht worden⁶⁷. Sindsdien brak een vredige tijd aan. Namens de bisschop werd het Land bestuurd door een drost of ambtsman en een schout. De oudst bekende bisschoppelijke schout, Volpert Aarnt Dogenzoon, is benoemd in 1422⁶⁸.

De ironie van de geschiedenis wil, dat de bisschop van Utrecht in 1484 het Land van Hagestein in leen gaf aan Jan heer van Egmond, een nakomeling van Jan van Arkel, die zich er niet voor schaamde de bisschop te herinneren aan zijn erfelijke rechten op Hagestein⁶⁹. Aan die merkwaardige situatie kwam echter vrij spoedig een einde. In 1510 deed Jan van Egmond, inmiddels stadhouder van Holland en Zeeland geworden, voor vierendertig-honderd pond afstand van Hagestein aan de kapittels van de Dom en Oudmunster die het voortaan als *eenen vrijen edelen eijgen guede* mochten bezitten⁷⁰. Vanaf 1510 hebben de kanunniken van Dom en

Oudmunster zorgvuldig het Land van Hagestein beheerd. Hun prachtig bewaard gebleven archief bevat talloze documenten van de nog ongeschreven geschiedenis van het "dorp" in de 16de en 17de eeuw.

J. Heniger

Noten

1. Met de *Vermeerderde Beka* wordt aangeduid een anonieme kroniek, lopende van de oudste tijden tot 1426. Dit werk is waarschijnlijk door een Utrechter geschreven. Het gedeelte over de jaren 1393-1426, waarin ook het beleg van Hagestein beschreven wordt, is samengesteld in 1426 of kort daarna. De kroniek werd gepubliceerd door A. Matthaeus, *Analecta*, 's-Gravenhage 1738, dl 3, 1-407. (Zie J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, Haarlem 1932, 86-88. Dirck Pauw (1416-na 1489) was kanunnik te Gorinchem. Hij schreef de *Kronijcke des lants van Arckel ende der stede van Gorcum*, uitgegeven door H. Bruch, *Dirck Franckensz. Pauw (Theodericus Pauli)*, 1931. Van Hollandse zijde is helaas geen vergelijkbare kroniek voorhanden.
2. Zie voor deze munt: H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten*, Utrecht-Antwerpen 1965, 41 en 271.
3. J. Heniger, "Hendrik II van Vianen", *LvB* 1979, nr 1/2, 3-6.
4. Bruch, *a.w.*, 55.
5. J.W. Groesbeek, "De heren van Arkel", *De Nederlandse Leeuw* 1954, 209-216. Jan komt al in 1379 als heer van Hagestein voor.
6. Bruch, *a.w.*, 48, 49. Weliswaar beweert Dirck Pauw, dat heer Otto van Arkel de stad Hagestein en het kasteel Everstein bouwde, maar in die tijd was Jan heer van Hagestein.
7. J. Heniger, "Hendrik I en Gijsbrecht van Vianen", *LvB* 1978, nr 2/3, 23, 24.
8. H.P.H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten*, Bussum 1966, 50-54.
9. Th. van Riemsdijk, *De Tresorie en Kanselarij*, 's-Gravenhage 1908, 171, 204, 205.
10. Bruch, *a.w.*, 54.
11. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 304, Memoriale BM, fol. 54: op 22 maart 1399 beleende graaf Albrecht Jan van Arkel met Terschelling.

12. Bruch, a.w., 54: Heer Otto stierf op 10 april 1396 en werd begraven te Gorinchem.
13. GAU, Stad I, inv. 13, dl 1, fol. 10: morgenspraak van de Utrechtse gilden op 13 mei 1402: *Gi ghoede luden van den ghilden, gi moghet wel weten hoe dat die heer van Arkel den ghesichte van Utrecht, ons, ende onsen borgheren ende onderzaten, ende den coopluden groot ghewelt ende onrecht ghedaen heeft, opten stroom in der Lecken, ende andersins, ende noch daghelix doet.*
14. Hendrik II van Vianen werd op 8 november 1400 in een plechtige zitting van het Generaal Kapittel van Utrecht beleend met de lage rechtsmacht van Ameide. A. Matthaëus, *De Nobilitate*, Utrecht 1698, 246, 247.
15. Graaf Albrecht ontving de ontzegbrief van Jan van Arkel op 24 augustus 1401 op het kasteel Nijenburg bij Alkmaar. Bruch, a.w., 57. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 316.
16. Bruch, a.w., 57, 58.
17. Verbond tussen graaf Albrecht en Hendrik II van Vianen op 14 april 1402 tegen de heer van Arkel, waarbij de graaf beloofde aan de Viaanse heer Ameide en Meerkerk terug te geven in ruil voor zijn hulp. Staatsarchief Detmold, Holland L 3, inv. 435, 135-138. Het verbond tussen Holland en de stad Utrecht is van 23 juni 1402. GAU, Stad I, inv. 539.
18. Bruch, a.w., 58, 62. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, dl 2, inv. 80: Rekening van Philips van Dorp betreffende de kost van de keuken tijdens het beleg van Gorinchem, 25 juni-22 september 1402.
19. Zie voor de wapenstilstanden: ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 305, Memoriale BI, fol. 48v, 50v, 51, 52, 90v, 91v.
20. Bruch, a.w., 63, 64. K.N. Korteweg, *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*, 1948, dl 1, 62, 67, dl 2, 209, 210.
21. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, dl 2, inv. 94: Rekening van 's graven herberg door Hugo de Blote, 17 december 1404-10 januari 1406.
22. De Tiendweg is nu verdwenen. Hij begon aan de Zandgracht in Hagestein en liep over de Weerd naar het Hogeland bij Vianen.
23. Het kasteel Hagestein werd in 1252 door Gijsbrecht Uten Goyen opgedragen aan de graaf van Gelre, van wie hij het in leen terug ontving. OSU, nr 1278.
24. Uit de documenten met betrekking tot de opruiming van de ruïnes in 1599-1600 (RAU, Oudmunster, inv. 641) en uit een register van de huur van goederen en landerijen te Hagestein, 1596-1599 (RAU, Oudmunster, inv. 522) blijkt, dat het middeleeuwse kasteel niet ver van het latere, 16de eeuwse kasteel lag. De plaats van de ruïne werd toen aangeduid als de *oude molenwerf*. Op de kaart van Hagestein uit 1583 staat op het perceel naast het 16de eeuwse kasteel duidelijk afgebeeld een oneffen terrein, de *moelenwerf* volgens het bijschrift, met het onderstel van een molen. Kennelijk is dat perceel de *oude molenwerf*, waar eens het middeleeuwse kasteel stond.
25. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 324, 325. Op 30 juli 1405 beloofde Johan Hombout onder andere een constructie te maken om over de grachten en bolwerken van Everstein *aen der overster Rynghelmuer* te komen (GAU, Stad I, inv. 425).
26. GAU, Stad I, inv. 539.
27. RAU, Staten van Utrecht, inv. 2. Dit, voor de geschiedenis van Hagestein belangrijke document is helaas vrij ernstig beschadigd.
28. P.G.F. Vermast, "De Heeren van Goye", *De Nederlandsche Leeuw* 1949 en 1950. Hierin wordt de kwestie van de leenroerigheid van Hagestein uitgebreid besproken.
29. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 307, Memoriale BF, 1406-1408, fol. 79.
30. GAU, Stad I, inv. 427, idem inv. 591. Restant van de rekening over 1406.
31. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 322, 323.
32. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 4967, rekening van Pieter heren Danelsz. van Matenessz. over het beleg van Hagestein, 11 juli-31 december 1405. Idem inv. 4969, rekening van Jan van Dorp over de blokhuisen voor Hagestein.
33. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 4977, rekening van Gerrit van Oudshoorn en Pieter Buitenwech Gerritsz voor Gasperden.
34. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 4967.
35. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57. Blafferd rakende de oorlog tegen de Arkelsen, 1405, fol. 1-11v. Deze bladzijden bevatten de grafelijke bevelen aan de Hollandse en Zeeuwse troepen, van april tot november 1405.
36. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 84. Rekening van de tesorier Philips van Dorp, fol. 59-87v, over de soldij der huurlingen.
37. Bruch, a.w., 65. Groesbeek, a.w., 207, 208.
38. GAU, Stad I, inv. 425.

39. Bruch, a.w., 65.
40. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 4969, rekening van Jan van Dorp van de blokhuizen voor Hagestein, sinds 18 maart 1405.
41. Baanrotsen of baanderheren zijn ridders die het recht hadden mannen onder hun eigen banier te strijden te voeren.
42. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 1, bevel van 6 april 1405.
43. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 2, bevel van 9 april 1405.
44. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, dl 2, inv. 94. Rekening van de kost van 's graven herberg door Hugo de Blote. Met behulp van deze rekening kan men tot op de dag nauwkeurig vaststellen, waar Willem VI zich tijdens het beleg bevond.
45. Bruch, a.w., 64.
46. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 3v en 4, bevel van Philips van Wassenaar en Philips van Dorp van 15 juli 1405.
47. Dirck Pauw meende, dat het tweede beleg begon op 23 juli 1405 (Bruch, a.w., 65). Maar uit de bevelen van Willem VI aan de Hollanders en Zeeuwen blijkt, dat de nieuwe heervaart aanvankelijk op 2 augustus, later op 4 augustus te Vianen verwacht werd (ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 4-8).
48. ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 4, bevel van 20 juli 1405.
49. Op 15 juli 1405 werd aan de Hollandse steden uitdrukkelijk bevolen al hun bussen, kruit, steen, rijbanden enzovoort gereed te houden (ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 57, fol. 4).
50. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 324.
51. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 84, fol. 81.
52. Bruch, a.w., 65.
53. ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 84, fol. 100.
54. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 326.
55. Bruch, a.w., 65. Dirck Pauw is niet duidelijk over de positie van Jan van Gelre. Uit zijn bewoordingen zou men kunnen lezen, dat Jan van Gelre ook burgemeester van Hagestein was: *Des quam uytter stadt Jan van Wolfferen, des heeren van Arkel broeder bastaert, met Jan van Gelre ende Gerit Matijse, burgemeester van Gasper*. Men kan twifelen, of hier niet gelezen moet worden: *burgemeesters*.
56. Bruch, a.w., 66.
57. Dirck Pauw noemt de dag van overgave niet. De "Vermeerderde Beka" meent, dat Hagestein op 20 december viel (pagina 326). De Hollandse huursoldaten echter zegden op 23 december, 's middags om vier uur, de dienst op, *also die stede van Hagestein up gegeven wort* (ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 84, fol. 77).
58. Willem VI verbleef 23-26 december binnen Hagestein (ARA, Hollandse Leenkamer, inv. 306, fol. 53v).
59. Bruch, a.w., 64.
60. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 324-326.
61. Bruch, a.w., 66.
62. Het uitbreken van de weerklok duurde twee dagen (ARA, Grafelijkheids Rekenkamer, inv. 4977, fol. 1).
63. Matthaëus, *Analecta*, "Vermeerderde Beka", 327.
64. RAU, Bisschoppen, inv. 371, 155.
65. F. von Löher, *Geschiedenis van Jacoba van Beieren en haar tijd*, 's-Gravenhage 1880, dl 3, 47.
66. RAU, Bisschoppen, inv. 475, de guerra Traiectensi, fol. 37, 38.
67. RAU, Bisschoppen, inv. 480: verdrag van 27 juli 1422. F. van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland (...) in vier deelen*, Leiden 1753-1756, dl 4, 647-651.
68. RAU, Bisschoppen, inv. 371, 265.
69. RAU, Dom, inv. 793, fol. 5, 6.
70. RAU, Dom, inv. 793, fol. 8v-10, 13, 14, 27v, 28.